

WERKBOEK NIVEAU 3

Verpleeg-, verzorgingshuizen, thuiszorg 2

MBO

TRAJECT
V&V

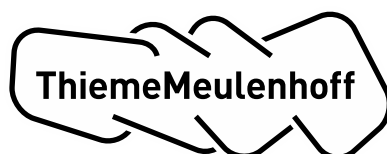
VERZORGENDE IG

Verpleeg-, verzorgingshuizen, thuiszorg 2

**C.M. Broeshart
E.C.A. van Diepen
M.L. de Jager
P.A.M. Mocking
H. van Sommeren
M.M.J.F. Wijdeveld**

Colofon

Auteur

C.M. Broeshart
E.C.A. van Diepen
M.L. de Jager
P.A.M. Mocking
H. van Sommeren
M.M.J.F. Wijdeveld

Redactie

C.A. Abrahamse
M.H.A.J. Gloudemans

Vormgeving en omslag

Studio Fraaj, Rotterdam

Fotografie omslag

Peter Bak, Rotterdam

Opmaak

Imago Mediabuilders,
Amersfoort

Fotografie

© David Lade; Karin
Ligthart fotografie; Frank
Muller / Zorg in beeld;
Shutterstock

Over ThiemeMeulenhoff

ThiemeMeulenhoff ontwikkelt zich van educatieve uitgeverij tot een learning design company. We brengen content, leerontwerp en technologie samen. Met onze groeiende expertise, ervaring en leeroplossingen zijn we een partner voor scholen bij het vernieuwen en verbeteren van onderwijs. Zo kunnen we samen beter recht doen aan de verschillen tussen lerenden en scholen en ervoor zorgen dat leren steeds persoonlijker, effectiever en efficiënter wordt.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

ISBN 978 90 06 91055 1

Eerste druk, eerste oplage, 2017

© ThiemeMeulenhoff, Amersfoort, 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich tot de uitgever te wenden. Voor meer informatie over het gebruik van muziek, film en het maken van kopieën in het onderwijs zie www.auteursrechtenonderwijs.nl.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Deze uitgave is volledig CO₂-neutraal geproduceerd.

Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk.

Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

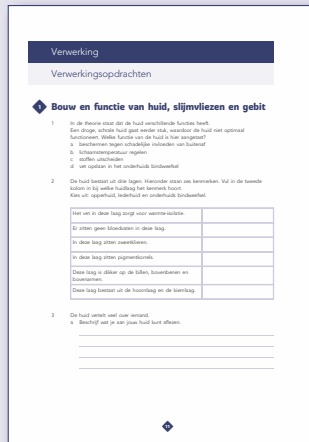
Rondleiding door dit werkboek

Het werkboek is verdeeld in thema's. Een thema in het werkboek sluit precies aan bij een thema in de theorie.

Themaopening
Je leest waar het thema over gaat en welke hoofdstukken en onderwerpen aan de orde komen.

In dit werkboek staan verschillende soorten opdrachten. Deze helpen je om je de benodigde vakkennis en beroepsvaardigheden eigen te maken.

Verwerking
Verwerkingsopdrachten helpen je de theorie te leren en te begrijpen. Ze zijn geordend per hoofdstuk.

Toepassing
Praktijksituaties hiermee pas je de theorie toe in realistische praktijkbeschrijvingen.

Vaardigheden om de benodigde beroepsvaardigheden aan te leren.

Themaopdrachten grotere opdrachten waarmee je met de kennis en vaardigheden aan de slag gaat. Je werkt dan ook aan belangrijke algemene vaardigheden als samenwerken, informatie zoeken, presenteren, kritisch denken, plannen en problemen oplossen.

Evaluatie
Studiehulp een zelftoets waarmee je controleert of je de theorie kent. Antwoorden zijn op te vragen bij je docent.

Evaluatie evalueren en reflecteren zijn belangrijke vaardigheden voor jouw toekomstige beroep: zet na elk thema op een rij wat je goed beent en wat je actiepunten zijn.

Vaardigheden

Een vaardigheid heeft een vaste opbouw:
Oriënteren ▶ Oefenen ▶ Toepassen ▶ Transfer

Observatielijsten

Bij de meeste vaardigheden horen observatielijsten. Die vind je direct achter in dit werkboek. De observatielijsten zijn geordend per thema. Bovenaan staat bij welke vaardigheid de observatielijst hoort. Een observatielijst kun je gemakkelijk uit je werkboek halen. Zo kun je ze in de klas of in je BPV laten invullen.

Observatielijsten	
Thema 1 Lichamelijke verzorging 277	
Zorgvrager wassen op bed 277	
Zorgvrager wassen op bed met wondplek 281	
Zorgvrager wassen bij de wondplek, onder de doosje of in bad 285	
Handen wassen op bed 289	
Zorgvrager die zelf op bed toiletisch scheren met een elektrisch scheersapparaat 291	
Zorgvrager die zelf op bed toiletisch scheren met scheren en schuim 292	
Tandpoetsen van een zorgvrager die zelf op bed toiletisch 295	
Gedragsovername verzorging van een zorgvrager die zelf op bed toiletisch 307	
Maakbuisen vullen van een zorgvrager die zelf op bed toiletisch 309	
Therapeutische elektrische kussen met een open therapeutisch systeem 303	
Therapeutische elektrische kussen met een gesloten therapeutisch systeem 303	
Hypofunctie verzorging van een baby 307	
Thema 2 Help bieden bij de opname van voeding en vocht 309	
Help bieden aan een zorgvrager die zelf niet kan eten en drinken 309	
Flacciditeit geven 311	
Thema 3 Help bieden bij de vitcheiding 313	
Help bij het gebruik van een pi op bed 313	
Help bij het gebruik van een drinkfles 317	
Veranderen van een voedselvoorraad 319	
Koken kalfsteer of drinkvoorraad veranderen 321	
Kalfsteer veranderen 325	
Verzorgen van een kalfsteer 327	
Levenswijze wijzigen 329	
Maakbuisen vullen van kalfsteer 331	
Help bieden bij het ruimen van vliegen van ontlasting 333	
Help bieden bij bloeden 337	
Help bieden bij het vangen van een tempen bij menstruatie 339	
Thema 4 Hygiënisch en ergonomisch verplaatsen werken 341	
Handen wassen met alcoholvrij zeep 341	
Handen desinfecteren met alcoholvrij 343	
Alen en drinken van steriele handdoeken 345	
Graven van een school of stalen voorwerp 347	

Vaardigheden	
Bed opmaken, zonder dat de zorgvrager in bed ligt	
Oriënteren	
1 Beddiker de theorie van het opmaken van het bed zonder zorgvrager	
2 Beddiker de beschrijving van deze vaardigheid	
Verbanding	
1 Verdeel de zorgvrager vast en gaar gebreuen	
2 Leg de deet de volgende handelingen klaar	
van eenmaal handdoeken, een oerschoot en een wondst	
Voor een bed in de horizontale	
Handdoeken:	
1 Handdoeken;	
2 Handdoeken;	
Voor een lang ligbed	
1 Kussen en oerschoot;	
2 Kussen;	
3 Kussen;	
4 Zet het bed op wendings	
5 Plaats een of twee matrasen aan het voormidd van het bed	
6 Verwijder de matrasen van het bed	
7 Verwijder de matrasen en was of desinfecteer je handen	
Uitsluiting	
7 Het is niet op contact met uitsluitingsprocedures en bloed handdoeken en/of oerschoot kan	
8 Leg de kussen op de matrasen	
9 Maak op en oerschoot kan	
10 Het is niet op het opmaken van het bed op de je niet te veel met het beddiker opgeven in verband met het opmaken	
11 Zorg ervoor dat tijdens de werkzaamheden het voldoende is om mogelijk te worden met het uitsluitingsprocedures in verband met het opmaken	
12 Het is niet op de oerschoot in de handen en het is niet op de oerschoot in de handen	
13 Het is niet op de oerschoot in de handen en het is niet op de oerschoot in de handen	
14 Het is niet op de oerschoot in de handen	
15 Het is niet op de oerschoot in de handen	
16 Het is niet op de oerschoot in de handen	
17 Het is niet op de oerschoot in de handen	

Iconen helpen je op weg

In de kantlijn staan icoontjes. Die geven aan wat je in de opdracht kunt verwachten.

geeft aan dat je een deel van de theorie (nog een keer) leest om de vraag te kunnen beantwoorden.

bij deze opdracht werk je samen met anderen.

bij deze opdracht heb je een computer met internet nodig om informatie op te zoeken.

bij deze opdracht werk je aan je schrijfvaardigheden, bijvoorbeeld met het schrijven van een uitgebreid antwoord, verslag of rapport.

bij deze opdracht laat je de uitkomsten zien in een mondelinge presentatie.

geeft aan dat het gaat om een creatieve opdracht.

Werken met dit werkboek

Vind je het prettig om eerst de theorie te lezen en dan te kijken of je het weet en begrepen hebt? Lees dan eerst de theorie en maak daarna de verwerkingsvragen. Ben je meer iemand die het liefst de theorie doorneemt aan de hand van vragen? Start dan met de verwerkingsvragen en leg je theorieboek ernaast.

Werk je het liefst vanuit de praktijk? Begin dan met een praktijksituatie of een thema-opdracht en kijk of je de vragen kunt beantwoorden met de informatie uit de theorie.

Inhoudsopgave

Thema 1 Omgaan met complex gedrag en psychopathologie 10

Verwerking 11

Verwerkingsopdrachten 11

- Hoofdstuk 1 Angststoornissen bij ouderen 11
- Hoofdstuk 2 Oudere zorgvragers met agressie en ontremd gedrag 13
- Hoofdstuk 3 Schizofrenie en verwante psychotische stoornissen bij ouderen 16
- Hoofdstuk 4 Bijzondere zorgcategorieën 19

Toepassing 25

Praktijksituaties 25

- Mijntje wil niets meer! 25
- Mevrouw Belle is niet alleen 28
- Mevrouw Hermes wil chips en bier 30

Vaardigheden 33

- Constructief handelen in situaties van dreigende agressie 33
- Professioneel reageren op ontremd gedrag 35

Themaopdrachten 37

Evaluatie 39

Studiehulp 39

- Hoofdstuk 1 Angststoornissen bij ouderen 39
- Hoofdstuk 2 Oudere zorgvragers met agressie en ontremd gedrag 39
- Hoofdstuk 3 Schizofrenie en verwante psychotische stoornissen bij ouderen 40
- Hoofdstuk 4 Bijzondere zorgcategorieën 40

Evaluatie en reflectie 42

Thema 2 Oudere zorgvragers met aandoeningen aan het spijsverteringskanaal 44

Verwerking 45

Verwerkingsopdrachten 45

- Hoofdstuk 5 Stofwisseling en diagnostische onderzoeken 45
- Hoofdstuk 6 Aandoeningen aan de spijsverteringsorganen 47
- Hoofdstuk 7 Verzorging van zorgvragers met aandoeningen aan het spijsverteringskanaal 54

Toepassing 58

Praktijksituaties 58

- Peter heeft veel problemen met zijn ingewanden 58
- Meneer Olthof heeft hepatitis B 62
- De spijsvertering van mevrouw Swiep is flink in de war 65

Vaardigheden 69

- Toedienen van sondevoeding met een pomp 69
- Toedienen van sondevoeding met een spuit 69
- Toedienen van sondevoeding met een toedieningssysteem 69
- Verzorgen van een darmstoma: verwisselen van een eendelig opvangsysteem 69
- Verzorgen van een darmstoma: verwisselen van een tweedelig opvangsysteem, inclusief basisplak of huidplaat 69
- Verzorgen van een darmstoma: verwisselen van het zakje van het tweedelig opvangsysteem, exclusief plak 69

Themaopdrachten 70

Evaluatie 71

Studiehulp 71

- Hoofdstuk 5 Stofwisseling en diagnostische onderzoeken 71
- Hoofdstuk 6 Aandoeningen aan de spijsverteringsorganen 71
- Hoofdstuk 7 Verzorging van zorgvragers met aandoeningen aan het spijsverteringskanaal 72

Evaluatie en reflectie 73

Thema 3 Zorgvragers met aandoeningen aan hart en bloedvaten 75

Verwerking 76

Verwerkingsopdrachten 76

- Hoofdstuk 8 Zorgvragers met aandoeningen aan het hart en de bloedvaten 76
- Hoofdstuk 9 Zorgvragers met aandoeningen aan het hart 79
- Hoofdstuk 10 Zorgvragers met aandoeningen aan de bloedvaten 81

Toepassing 84

Praktijksituaties 84

- Het leven van Nadine verandert totaal als het noodlot toeslaat 84
- Het open been van mevrouw Van de Laan gaat maar niet dicht 88
- Meneer Beukema heeft moeite met de nieuwe leefregels 92

Vaardigheden 95

- Voeren van een gesprek met een vragenlijst om bewustwording te bereiken bij een zorgvrager met hartfalen 95
- Inhoudelijke richtlijnen met betrekking tot het gebruik van de Automatische Externe Defibrillator (AED) 100
- Toepassen van reanimatie bij een zorgvrager vanaf 8 jaar 100

Themaopdrachten 101

Evaluatie 103

Studiehulp 103

- Hoofdstuk 8 Zorgvragers met aandoeningen aan het hart en de bloedvaten 103
- Hoofdstuk 9 Zorgvragers met aandoeningen aan het hart 103
- Hoofdstuk 10 Zorgvragers met aandoeningen aan de bloedvaten 104

Evaluatie en reflectie 105

Thema 4 Zorgvragers met chronische ziekten aan bloed, beenmerg en lymfesysteem 107

Verwerking 108

Verwerkingsopdrachten 108

Hoofdstuk 11 Zorgvragers met aandoeningen aan het bloed 108

Hoofdstuk 12 Aandoeningen aan het lymfestelsel 113

Toepassing 116

Praktijksituaties 116

Meneer De Valk heeft leukemie 116

Mevrouw De Boer heeft de ziekte van Hodgkin 119

Themaopdrachten 121

Evaluatie 122

Studiehulp 122

Hoofdstuk 11 Zorgvrager met aandoeningen aan het bloed 122

Hoofdstuk 12 Aandoeningen aan het lymfestelsel 123

Evaluatie en reflectie 124

Thema 5 Coördinatie, kwaliteitszorg en voorlichting 126

Verwerking 127

Verwerkingsopdrachten 127

Hoofdstuk 13 Coördineren en afstemmen 127

Hoofdstuk 14 Kwaliteitszorg 132

Hoofdstuk 15 Voorlichting, advies en instructie 137

Toepassing 140

Praktijksituaties 140

De zorg voor meneer Steenberg moet worden verbeterd 140

Petra geeft voorlichting 143

Themaopdrachten 146

Evaluatie 148

Studiehulp 148

Hoofdstuk 13 Coördineren en afstemmen 148

Hoofdstuk 14 Kwaliteitszorg 148

Hoofdstuk 15 Voorlichting, advies en instructie 149

Evaluatie en reflectie 150

Thema 6 VVT in de samenleving 152

Verwerking 153

Verwerkingsopdrachten 153

Hoofdstuk 16 Maatschappelijke ontwikkelingen 153

Hoofdstuk 17 Ethische vraagstukken 156

Hoofdstuk 18 Wetgeving en financiering 159

Toepassing 163

Praktijksituaties 163

Is meneer Siebers zelfredzaam? 163

Margot gaat naar het wijkteam 166

Vaardigheden 169

Ondersteunen bij klachten 169

Signaleren en melden van ouderenmishandeling 172

Themaopdrachten 177

Evaluatie 178

Studiehulp 178

Hoofdstuk 16 Maatschappelijke ontwikkelingen 178

Hoofdstuk 17 Ethische vraagstukken 178

Hoofdstuk 18 Wetgeving en financiering 179

Evaluatie en reflectie 181

Thema 1

Omgaan met complex gedrag en psychopathologie

Ouderen zijn kwetsbaar voor het ontstaan van psychische ontregeling. Lichamelijke ontregeling kan leiden tot een delier, een toestand die voor zorgvrager en zijn naasten een bedreigende en angstige ervaring kan zijn. Het tijdig herkennen van een delier is belangrijk omdat de behandeling dan snel kan worden gestart en eventuele schade aan de hersenen kan worden beperkt. We bespreken wat een delier is, hoe je een delier herkent en hoe het wordt behandeld. Daarna gaan we in op de uitgangspunten bij de omgang met zorgvragers met een delier.

Depressie is een ernstige psychische stoornis die het welzijn op latere leeftijd sterk vermindert. Door een depressie vroegtijdig te herkennen en te behandelen verbeter je het welzijn van de zorgvrager. Niet alle symptomen zijn duidelijk herkenbaar en er is een overlap met andere psychopathologie als delier of dementie. Daarmee is een depressie niet altijd duidelijk af te bakenen. Dit geldt ook voor de psychotische ontregeling zoals schizofrenie. Kennis van deze beelden helpt je om het onderscheid te maken en de juiste zorg en behandeling te geven.

Dit thema bevat verwerkingsopdrachten, praktijksituaties, vaardigheden, themaopdrachten, studiehulp, evaluatie en reflectie over de volgende onderwerpen.

Hoofdstuk 1: Angststoornissen bij ouderen

- angststoornissen

Hoofdstuk 2: Oudere zorgvragers met agressie en ontremd gedrag

- agressie
- ontremd gedrag

Hoofdstuk 3: Schizofrenie en verwante psychotische stoornissen bij ouderen

- schizofrenie
- aan schizofrenie verwante psychotische stoornissen
- waanstoornissen

Hoofdstuk 4: Bijzondere zorgcategorieën

- Lewy-Body dementie
- Frontotemporale Dementie
- middelenmisbruik en -verslaving
- de ziekte van Huntington
- zeldzame ziektebeelden

1

Angststoornissen bij ouderen

- 1 Bij oudere zorgvragers komen regelmatig angststoornissen voor.
  - a Wat is een angststoornis?
    - a Als een angst gepaard gaat met hartkloppingen, transpireren en benauwdheid.
    - b Als een angst gepaard gaat met verschijnselen van dementie en depressie.
    - c Als een angst geen echte reden heeft en tot sociale problemen leidt voor de zorgvrager.
  - b In de tabel staat een aantal omschrijvingen van angststoornissen en een aantal benamingen van angststoornissen. Welke stoornis hoort bij welke omschrijving?

	Omschrijving		Stoornis
1	Angst voor één bepaald ding, dier of situatie.	a	Straat- of pleinrees
2	Vast blijven zitten in piekeren en tobben.	b	Obsessief-compulsieve stoornis
3	Angst om op een plaats of in een situatie te zijn waaruit ontsnappen moeilijk of gênant is.	c	Specifieke fobie
4	Herbeleving van traumatische gebeurtenissen in de vorm van akelige herinneringen of nachtmerries.	d	Paniekstoornis
5	Onderdrukken van steeds terugkerende gedachten met een andere gedachte of handeling.	e	Gegeneraliseerde angststoornis
6	Niet met anderen in contact durven komen uit angst voor negatieve beoordeling.	f	Posttraumatische stressstoornis
7	Onverwachte angstaanval, gepaard gaand met lichamelijke klachten zoals hartkloppingen, trillen etc.	g	Sociale fobie

2 Als verzorgende moet je het gedrag van angstige zorgvragers kunnen herkennen en weten hoe je hen kunt helpen.

a Vul de juiste woorden in.

Kies uit: **incontinentie – prikkels – rust – spierspanning – steunpunten – vergeetachtigheid**

- Een zorgvrager met een gegeneraliseerde angststoornis heeft vaak ook klachten door overmatige _____.
- Bij een zorgvrager met een paniekstoornis kun je het beste voor _____ zorgen en een omgeving zonder _____.
- Oudere zorgvragers met een sociale fobie hebben vaak last van schaamte over _____, knoeien met eten en _____.
- Een oudere zorgvrager met ruimtefobie is bang in een ruimte zonder _____ zoals een muur, uit angst dat hij valt.

b Hoe kun je als verzorgende een oudere zorgvrager met straat- of pleinvrees helpen? Noem twee punten.

---

3 De behandeling van angststoornissen kan bestaan uit het geven van medicijnen, cursussen en therapie.

a Vul de juiste woorden in.

- Medicijnen die de symptomen onderdrukken die bij angst optreden, noemen we _____ medicijnen.
- Een andere naam voor deze medicijnen is _____.
- Twee nadelen van deze medicijnen zijn dat ze _____ en spierverslappend zijn.
- Andere medicijnen voor angststoornissen met minder bijwerkingen zijn _____.

b Welke stellingen over angststoornissen zijn juist?

- a Als duidelijk is waar de angst van de zorgvrager vandaan komt, kan hij gaan werken aan het herstel van de emoties.
- b Bij het verzorgen van ouderen met angststoornissen is het belangrijk dat je duidelijk maakt dat de angst niet nodig is.
- c Het voordeel van cursussen om met angst om te gaan is het positieve effect op de acceptatie van het probleem.
- d Psychotherapie is gericht op het zich anders leren gedragen bij een angststoornis.

- 4 Bij het verzorgen van ouderen met een angststoornis is een aantal aandachtspunten belangrijk.
- a Welke handelingen zijn juist bij de verzorging van ouderen met angststoornissen?
    - a Help de zorgvrager met het accepteren van het verlies van mogelijkheden.
    - b Laat merken dat hulpmiddelen zoals een rollator of het dragen van incontinentiemateriaal geen reden voor schaamte zijn.
    - c Toon respect voor de zorgvrager door de angst serieus te bespreken in termen zoals angst, stress, psychotherapie en antidepressiva.
    - d Vertel de zorgvrager hoe hij de situatie beter kan maken zodat hij niet meer angstig hoeft te zijn.
  - b Welke handelingen zijn belangrijk als er sprake is van acute angst bij een zorgvrager? Noem vier dingen die je als verzorgende kunt doen in zo'n situatie.

2

Oudere zorgvragers met agressie en ontremd gedrag

- 1 Bij oudere zorgvragers kom je regelmatig agressief gedrag tegen, met verschillende oorzaken.
- a Wat is agressie?
    - a Gedrag waarbij de zorgvrager zichzelf niet meer onder controle heeft.
    - b Gedrag waardoor anderen lichamelijk letsel wordt aangedaan.
    - c Gedrag waardoor anderen zich onveilig of bedreigd voelen.
    - d Ongewenst gedrag dat veroorzaakt wordt door onbewuste angstgevoelens.
  - b Vul de juiste woorden in.
    - Agressie kan ontstaan als een zorgvrager zich _____ voelt.
    - Agressie kan ook ontstaan als de zorgvrager te veel _____ krijgt.
    - Agressie kan zowel fysiek als _____ zijn.
    - Veel agressie heeft als doel zichzelf te _____.
- 2 Agressief gedrag kan op verschillende manieren worden ingedeeld.
- a Kies de juiste woorden.
    - Als je woorden naar je hoofd krijgt of een andere zorgvrager wordt lastig gevallen, is er sprake van naar **binnen** / **buiten** gerichte agressie.
    - Als de agressie de vorm heeft van pesten, is er sprake van **openlijke** / **bedekte** agressie.
    - Agressief gedrag in de vorm van fysiek geweld, gebaren en gezichtsuitdrukkingen is een voorbeeld van **non-verbale** / **verbale** agressie.
    - Als een zorgvrager zichzelf wil straffen door zich pijn te doen of nare dingen over zichzelf te denken, is de agressie naar **binnen** / **buiten** gekeerd.

- b In de tabel zie je een aantal stellingen over agressie bij oudere zorgvragers. Geef bij elke stelling aan of deze juist of onjuist is.

Stelling	Juist	Onjuist
Bij vijandige agressie is de zorgvrager erop uit om iemand te kwetsen.		
Defensieve agressie wordt gebruikt om een bepaald doel te gebruiken.		
Een diepgewortelde wrok tegen zorgverleners door bijvoorbeeld onvrijwillige opname in een zorgcentrum kan tot uiting komen in instrumentele agressie.		
Defensieve agressie komt voor als een zorgvrager zich bedreigd voelt of angstig is.		
Bij instrumentele agressie wordt de agressie gebruikt om een bepaald doel te bereiken (bijvoorbeeld niet gewassen willen worden).		

- c Noem drie gevolgen die agressief gedrag van zorgvragers kan hebben.

- 3 Agressie wordt in veel gevallen behandeld met medicatie of door middel van beperking van de bewegingsvrijheid.

- a Vul de juiste woorden in.

- Als medicatie bij agressie worden vaak _____ voorgeschreven, hoewel deze eigenlijk niet voor complex gedrag zijn bedoeld.
- Antipsychotica worden vaak voorgeschreven op verzoek van _____ omdat ze de agressieve zorgvragers anders niet rustig kunnen krijgen.
- _____ van agressieve zorgvragers is een uiterst redmiddel dat eigenlijk onwenselijk is.
- Tegenwoordig worden steeds meer zorgcentra 'fixatievrij', wat inhoudt dat er andere _____ worden toegepast die positiever zijn voor zorgvragers en zorgverleners.

- b Welke positieve effecten hebben fixatievrije interventies binnen een zorginstelling?
- geen toename van valincidenten
  - lagere kosten
  - meer gebruik van medicatie
  - minder gebruik van andere vrijheidsbeperkende middelen
- 4 Bij de zorg voor zorgvragers met agressie zijn interventies mogelijk op drie momenten: voorafgaand aan, tijdens en na een incident.
- a In de tabel staat een aantal interventies. Geef aan bij welk interventiemoment de interventies horen.
Kies uit: **voorafgaand aan incident – tijdens incident – na incident**

Interventie	Moment
Reflecteer op je eigen handelen.	
Probeer de aandacht van de agressieve zorgvrager af te leiden van het onderwerp van agressie.	
Neem een agressieve zorgvrager die op uitbarsten staat mee uit de groep.	
Neem een goede positie in qua houding en positie in de ruimte.	
Laat de agressieve zorgvrager op een veilige plek tot rust komen.	
Let bij zorgvragers op verschijnselen als stijgende angst en toenemende onzekerheid.	
Vestig de aandacht op jezelf en niet op de situatie.	

- b Wat is met het oog op preventie een voordeel als je langer op een afdeling met zorgvragers werkt die vaker agressief gedrag vertonen?
- Je hebt meer steun aan het team van verzorgenden en verplegenden.
  - Je kent de zorgvragers beter dus je kunt (veranderingen in) hun gedrag goed inschatten.
  - Je kunt strenger optreden.
- 5 Oudere zorgvragers verliezen soms, door ziekte of een stoornis zoals dementie, de controle over hun gedrag. Ze vertonen dan ontremd gedrag.
- a Wat is ontremd gedrag?
- Gedrag dat niet meer geremd wordt door regels van fatsoen, normen en waarden.
  - Gedrag waarbij de zorgvrager vaak agressief wordt.
  - Gedrag waardoor anderen lichamelijk letsel wordt aangedaan.

- b Vul de juiste woorden in.
- Bij ouderen uit ontremd gedrag zich vaak bij _____ en bij seksuele gevoelens.
  - Dementerende ouderen kunnen soms niet meer zelf _____ bepalen.
  - Ontremming bij eten is meestal goed te begeleiden door _____ te bepalen en voor beweging te zorgen.
  - Ontremd gedrag bij seksuele gevoelens is problematischer omdat het ook invloed heeft op de andere _____ en het team van zorgverleners.
- 6 Voor de begeleiding van zorgvragers met ontremd gedrag geldt een aantal aandachtspunten.
- a Welke stellingen over ontremd gedrag zijn juist?
- a Accepteer het ontremde gedrag, want de zorgvrager vertoont dit gedrag niet met opzet.
  - b Ga niet in op vragen en problemen rond seksualiteit van de zorgvrager, want dat kan hij als aanmoediging zien.
  - c Geef duidelijk grenzen aan bij ontremd gedrag.
  - d Laat het beeld dat je hebt van de zorgvrager niet bepalen door alleen het ontremde gedrag.
  - e Reageer elke keer consequent op ontremd gedrag van een zorgvrager.
- b Wat is belangrijk bij je beeldvorming van een zorgvrager met ontremd gedrag?
-
-

3

Schizofrenie en verwante psychotische stoornissen bij ouderen

- 1 Het aantal oudere zorgvragers met schizofrenie zal de komende jaren toenemen.
- a Wat is schizofrenie?
- a Een psychotische stoornis waardoor de zorgvrager stemmen hoort die zijn gedrag beïnvloeden.
  - b Een stemmingsstoornis waardoor psychisch en sociaal functioneren worden bemoeilijkt.
  - c Een ziekte die wordt veroorzaakt door een stapeling van pathologische eiwitten in de hersenen.
  - d Een ziekte van de hersenen waardoor denken, gevoelsleven en gedrag ernstig verstoord raken.

b Vul de juiste woorden in.

Kies uit: **emoties – handelingen – informatie – psychosen – wanen**

- Bij schizofrenie treden meerdere _____ op gedurende het leven van de zorgvrager.
- Zorgvragers met schizofrenie hebben moeite met het uitvoeren van _____ en het verwerken van _____.
- Zorgvragers met schizofrenie hebben ook moeite met het herkennen van _____.
- Schizofrenie wordt onder meer gekenmerkt door continu aanwezige _____.

2 Schizofrenie bij oudere zorgvragers heeft een aantal kenmerken.

a Kies de juiste woorden.

- Als zorgvragers met schizofrenie ouder worden neemt het aantal psychosen **toe / af**.
- Het probleem van informatieverwerking neemt bij oudere zorgvragers met schizofrenie **toe / af**.
- Bij oudere zorgvragers met schizofrenie neemt de heftigheid van de psychosen **toe / af**.
- Bij zorgvragers met schizofrenie worden somatische problemen vaak **eerder / later** opgemerkt.

b In de tabel zie je een aantal stellingen over het omgaan met oudere zorgvragers met schizofrenie. Geef bij elke stelling aan of deze juist of onjuist is.

Stelling	Juist	Onjuist
Bij de verzorging van oudere zorgvragers met schizofrenie uit je niet meteen je emoties maar blijf je zo neutraal mogelijk.		
Bij oudere zorgvragers met schizofrenie is het goed om zo veel mogelijk ontspanning en activiteiten aan te bieden.		
Als verzorgende kun je het beste met de zorgvrager afspreken onder welke voorwaarden hij aan activiteiten wil deelnemen.		
Bij zorgvragers met schizofrenie moet je de medicatie onder toezicht laten innemen, anders nemen de zorgvragers de medicatie niet of niet in voldoende mate.		
Als verzorgende moet je weten wat de voortekenen zijn van een naderende psychose bij een zorgvrager en wat de extra medicatie dan is.		

- 3 Voor de verzorging van oudere zorgvragers met schizofrenie geldt een aantal aandachtspunten.
- a Welk onderdeel van de verzorging van ouderen met schizofrenie geeft meestal problemen? Geef ook aan waarom.
-
-
- b Welke stellingen zijn juist?
- a Neem bezwaren van de zorgvrager serieus en zoek samen met hem naar oplossingen.
  - b Stel duidelijke doelen voor de zorgvrager en neem die op in het zorgplan.
  - c Stimuleer een actieve en enthousiaste omgang tussen de zorgvrager en de medebewoners om te voorkomen dat hij eenzaam in zijn kamer blijft zitten.
  - d Zorg voor een relatie met weinig emoties maar wel met betrokkenheid.
- 4 Er zijn binnen het schizofreniespectrum nog andere psychotische stoornissen.
- a Kies de juiste woorden.
- Als een eerste psychotische episode voor het zestigste levensjaar optreedt, spreken we van **Late / Early Onset Schizophrenia**.
  - Bij zorgvragers met laat ontstane schizofrenie zijn er **meer / minder** denkstoornissen en gevoelsafvlakking, maar **meer / minder** sociaal isolement en hallucinaties.
  - Bij oudere zorgvragers met laat ontstane schizofrenie komen gehoorhallucinaties **meer / minder** voor dan visuele hallucinaties.
  - Een waan zoals partitiewaan gaat **niet / wel** samen met hallucinaties.
- b Welke stellingen zijn juist?
- a Bij oudere zorgvragers met LOS houd je afstand, maar toon je wel betrokkenheid.
  - b Bij oudere zorgvragers met LOS is het goed om de zorg door meerdere zorgverleners te laten uitvoeren.
  - c Oudere zorgvragers met LOS kun je het beste geruststellen door uit te leggen dat er niet echt een bedreiging is.
  - d Voor een oudere zorgvrager met LOS is structuur aanbrengen en vermijden van overmatige prikkeling het beste.
- 5 Bij meerdere psychiatrische ziektebeelden komen wanen voor.
- a Vul de juiste woorden in.
- Kies uit: **fantasie – hallucinaties – paranoia – waanstoornis**
- Een waan is een _____ die niet overeenkomt met de werkelijkheid.
  - We spreken van een _____ als een waan of wanen minstens één tot drie maanden aanwezig is/zijn.
  - Bij een waanstoornis heeft de zorgvrager meestal geen _____ en zijn de persoonlijkheid en het gevoelsleven niet veranderd.

- _____ is een verzamelbegrip voor denkstoornissen met waanachtige belevingen of wanen.
- b Welke stellingen zijn juist?
- a Antipsychotica zijn effectief bij het behandelen van waanstoornissen.
  - b Bij een zorgvrager met een waanstoornis mag je als verzorgende aangeven dat jij de werkelijkheid anders ziet dan de zorgvrager.
  - c De waaninhoud hoeft niet bizar te zijn, maar kan logisch opgebouwd en invoelbaar zijn.
  - d Door mee te gaan met de zorgvrager in zijn irreële denken kun je vertrouwen opbouwen, zodat hij zich veilig voelt.

4

Bijzondere zorgcategorieën

- 1 Een van de vormen van dementie die bij oudere zorgvragers voorkomen is Lewy-Body dementie (LBD).
- a Vul de juiste woorden in.
Kies uit: **bewegingen – eiwitverdikkingen – impulsen – neurotransmitters**
- Lewy-Body dementie wordt veroorzaakt door abnormale _____ die verspreid voorkomen in de hersenschors.
  - Door de Lewy-Bodies wordt de werking van bepaalde _____ (onder andere dopamine) verstoord.
  - Hierdoor worden de juiste _____ niet meer goed overgebracht naar het lichaam.
  - Een zorgvrager met Lewy-Body dementie kan zijn _____ niet meer goed controleren.
- b De symptomen van Lewy-Body dementie lijken op de symptomen van een andere ziekte. Welke ziekte is dat?
- _____
- c Welke stellingen zijn juist?
- a Bijkomende verschijnselen van Lewy-Body dementie zijn onder andere ontremming, depressiviteit en wanen.
  - b De meeste zorgvragers met Lewy-Body dementie overlijden vier tot zes jaar na de diagnose.
  - c Lewy-Body dementie wordt gekenmerkt door wisselende verwardheid, bewegingsproblemen en hallucinaties.
  - d Parkinsonmedicatie werkt ook bij Lewy-Body dementie goed.

- 2 Bij het verzorgen van ouderen met Lewy-Body dementie is een aantal aandachtspunten belangrijk.
- a Vul de juiste woorden in.
Kies uit: **hallucinaties – mantelzorgers – slikken – vallen**
- Omdat deze zorgvragers een grote kans op _____ hebben, moet je zorgen voor een veilige omgeving.
  - Als deze zorgvragers visuele _____ hebben (vooral 's nachts), zorg je ervoor dat ze niet in dezelfde ruimte zijn als de medebewoners.
  - Omdat deze zorgvragers problemen met hun fijne motoriek en _____ hebben, moet je hen helpen bij het eten en bij de ADL.
  - Naast de zorg voor deze zorgvragers zelf is ook aandacht voor hun _____ heel belangrijk.
- b Waarom is hulp bij het verwerkingsproces van de ziekte zo belangrijk bij zorgvragers met Lewy-Body dementie?
-

- 3 Na de ziekte van Alzheimer is Frontotemporale Dementie de meest voorkomende vorm van dementie bij mensen onder de 65 jaar.
- a In de tabel staat een aantal stellingen over Frontotemporale Dementie (FTD). Geef bij elke stelling aan of deze juist of onjuist is.

Stelling	Juist	Onjuist
FTD is altijd een erfelijke aandoening, veroorzaakt door een chromosoomafwijking.		
In het begin van de ziekte wordt FTD gekenmerkt door persoonlijkheidsverandering, gedragsverandering en geheugenverlies.		
In het gedrag valt vooral ontremming op in gedrag, eten en seksuele gevoelens.		
Vooraf bij ingrijpende gebeurtenissen valt de emotionele overgevoeligheid op.		
Een zorgvrager met FTD kan impulsief gedrag gaan vertonen zoals impulsieve aankopen doen, waardoor financiële problemen ontstaan.		
Als bij een zorgvrager met FTD ook de temporaalkwab is aangedaan, krijgt hij problemen met taal en spreken.		

- b Wat is opvallend bij zorgvragers met FTD?
-
- 4 De laatste jaren is het gebruik van middelen zoals alcohol bij ouderen enorm gestegen.
- a Welke stellingen zijn juist?
- Als het alcoholgebruik tot sociale en maatschappelijke problemen leidt spreken we van alcoholafhankelijkheid.
  - Bij alcoholafhankelijkheid treden onttrekkingsverschijnselen op als er geen alcohol wordt gebruikt.
  - Bij overmatig alcoholgebruik gaan de enzymsystemen in het lichaam harder werken.
  - We spreken van alcoholafhankelijkheid als gedurende een bepaalde periode grotere hoeveelheden alcohol worden gebruikt.
- b Vul de juiste woorden in.
- Ouderen zijn gevoeliger voor de effecten van alcohol omdat de alcohol minder goed wordt _____ in de lever.
  - Bij ouderen is de alcoholspiegel in het bloed hoger bij eenzelfde alcoholconsumptie omdat ze een lagere hoeveelheid totaal _____ hebben.
  - Langdurig alcoholgebruik leidt tot onherstelbare schade aan de _____.
  - De kans op dementie is bij 'zware drinkers' boven de 65 jaar _____ maal groter dan bij 'sociale drinkers'.
- 5 Overmatig alcoholgebruik kan leiden tot levensbedreigende aandoeningen.
- a Wat is Wernicke-encefalopathie?
- Een acute levensbedreigende aandoening die zich uit in verwardheid en loopstoornissen.
  - Een andere naam voor alcoholdementie.
  - Een ongeneeslijke ziekte die veroorzaakt wordt door chronische schade aan de hersenen.
- b Wat is de oorzaak van Wernicke-encefalopathie?
-
- c Vul de juiste woorden in.
- Meer dan de helft van de zorgvragers met Wernicke-encefalopathie krijgt het _____.
  - De oorzaak van deze aandoening is schade aan de hersenen door overmatig alcoholgebruik in combinatie met _____.

- Het syndroom van Korsakov wordt gekenmerkt door problemen met _____ en het uitvoeren van dagelijkse taken.
- Het opvullen van 'gaten' in het geheugen door iets te verzinnen noemen we _____.

- 6 Bij het syndroom van Korsakov leidt de aantasting van de hersenen tot bepaalde symptomen.
- a In de tabel zie je aan aantal gedragingen van zorgvragers met het syndroom van Korsakov en een aantal symptomen. Combineer de gedragingen met de symptomen.

	Gedraging		Symptoom
1	De zorgvrager wast zich niet en doet geen schone kleren aan.	a	Faalangst
2	De zorgvrager weet niet welke dag het is of wie er gisteren op bezoek is geweest.	b	Desoriëntatie in plaats en tijd
3	De zorgvrager weet niet meer of hij zich aan het aankleden is omdat het ochtend is, of uitkleden omdat het avond is.	c	Decorumverlies
4	De zorgvrager vermijdt bepaalde situaties om te voorkomen dat hij niet in staat is om het juiste antwoord te geven of de taak goed uit te voeren.	d	Geheugenverlies

- b Waarom kunnen zorgvragers met het syndroom van Korsakov sociaal geïsoleerd raken?

- c Welke aandachtspunten gelden er voor de verzorging van een zorgvrager met het syndroom van Korsakov?
- Concreet aangeven wat je verwacht van de zorgvrager.
  - De zorgvrager niet te veel stimuleren omdat dat kan leiden tot faalangst.
  - Korte zinnen gebruiken en consequent zijn in je benadering.
  - Samen een agenda opstellen en het dagprogramma doornemen.
  - Zo veel mogelijk rust inbouwen in het dagprogramma.

- 7 De ziekte van Huntington tast bepaalde delen van de hersenen aan.
- a Vul de juiste woorden in.
Kies uit: **dominant – erfelijk – mager – ongecontroleerd – onhandig**
- De ziekte van Huntington is _____ en wordt veroorzaakt door een afwijkend gen op het vierde chromosoom.
  - De ziekte van Huntington is chromosomaal _____, dus elk kind van een ouder met deze ziekte heeft 50% kans dat hij de ziekte ook krijgt.
  - De ziekte gaat gepaard met _____ gedrag en de bewegingen zijn _____.
  - Zorgvragers met de ziekte van Huntington worden snel _____ door hun grote bewegingsdrang.
- b Met welke lichamelijke symptomen gaat de ziekte van Huntington gepaard?
- a bewegingsonrust in gezicht en ledematen
  - b incontinentie
  - c moeite met slikken
  - d rusteloosheid en zenuwachtig gedrag
  - e stijfheid
  - f vermoeidheid
  - g vertraagde en onduidelijke spraak
- c Waarom is de ziekte van Huntington voor de familie dubbel belastend?
- _____
- _____
- 8 Een zeldzame ziekte waarbij de hersencellen worden aangetast is de ziekte van Creutzfeldt-Jacob.
- a Vul de juiste woorden in.
- De ziekte van Creutzfeldt-Jacob heeft een op _____ lijkend ziektepatroon maar verloopt veel sneller.
  - In korte tijd ontstaan er fysieke problemen met de besturing van _____ en met _____.
  - In een later stadium ontstaan spierschokken, _____ en onvermogen om te praten.
- b Wat zijn de drie belangrijkste aandachtspunten bij de verzorging van zorgvragers met de ziekte van Creutzfeldt-Jacob?
- _____
- _____
- _____

- 9 Semantische dementie is een vorm van dementie waarbij de zorgvrager moeite krijgt met spraak en taalbegrip.
- a Vul de juiste woorden in.
Kies uit: **betekenis – geheugen – taalgebied – tactiek**
- Bij semantische dementie is het _____ in de hersenen aangetast.
  - Omdat het _____ is gebaseerd op taal, raakt ook deze functie aangetast bij semantische dementie.
  - Zorgvragers met semantische dementie kunnen wel praten, maar geen _____ geven aan wat zij ervaren.
  - Zorgvragers met semantische dementie ontwikkelen vaak een _____ om te verbergen dat ze woorden niet meer herkennen.
- b Hoe kun je als verzorgende een zorgvrager met semantische dementie helpen bij het communiceren?
- a Door beeldmateriaal te gebruiken.
  - b Door je taalgebruik aan te passen aan de zorgvrager.
  - c Door korte, concrete zinnen te gebruiken.

Mijntje wil niets meer!

Mevrouw De Vroos heeft een angststoornis

Mevrouw De Vroos is 76 jaar en dementerend. Ze woont sinds twee jaar op een afdeling in Badendorp, een verpleeghuis in de buurt van Arnhem. Ze valt terug in meisjesachtig gedrag en wordt het liefst met haar voornaam Mijntje aangesproken. Ze draagt een pop met zich mee die haar heel dierbaar is. Over het algemeen is ze erg vrolijk en toegankelijk. Als je

haar op de gang tegenkomt, probeert ze je een dikke knuffel te geven. Ook andere zorgvragers worden door haar vertroeteld. Mijntje neemt actief deel aan activiteiten op de afdeling. Ze krijgt regelmatig bezoek van haar kinderen en haar vroegere buurvrouw. Mijntje heeft een angststoornis. In haar jonge jeugd is ze geslagen door haar vader. Het slaan deed hij altijd in de bijkeuken waar de tussendeur klapperde van de wind. Mijntje kan bij het horen van een klapperende deur een paniekaanval krijgen. Ook een geluid dat erop lijkt kan dit effect hebben. Voor het verwerken van dit trauma heeft Mijntje vroeger psychotherapie gehad. Dit is echter gestopt toen haar cognitieve functies verder waren afgenomen. Op dit moment heeft Mijntje wel therapeutische spelactiviteiten waarbij zij leert ontspannen door ademhalingstechnieken. Het is niet mogelijk om alle geluiden die associaties oproepen, te voorkomen. De zorgverleners zoeken naar goede begeleiding van de paniekaanvallen. Een paniekaanval volgt meestal op een andere onprettige gebeurtenis. Zit Mijntje niet lekker in haar vel, dan krijgt ze eerder een paniekaanval.

Brent heeft nog weinig ervaring

Gerda is 46 jaar en zorgverlener op de afdeling. Ze werkt er al lang en kent Mijntje ook al een tijd. Ze weet dat de paniekaanvallen bij Mijntje horen en kijkt er niet van op. Brent (21 jaar) is net begonnen op de afdeling en heeft nog geen ervaring met oudere zorgvragers met een psychische stoornis.

Mijntje zit hyperventilerend op haar kamer

Het is onrustig op de afdeling, want de kamers worden geschilderd. Vandaag is de kamer van Mijntje aan de beurt. Mijntje loopt met haar pop onder haar arm geklemd heen en weer. Ze kan haar kamer niet in, net op het moment van haar favoriete televisieprogramma. Brent ziet Mijntje en weet dat ze televisie wil kijken. Hij vraagt haar om mee te lopen en zet in de woonkamer het programma op. Maar het zit Mijntje niet lekker, ze blijft op en neer lopen. Ze

Deze uitgave **Verpleeg-, verzorgingshuizen, thuiszorg 2** maakt deel uit van de serie **Traject V&V**. De theorie van deze uitgave sluit volledig aan bij onderstaande werkprocessen uit het kwalificatiedossier **Verzorgende IG**.

P1-K1-W1 Biedt ondersteuning gericht op zelf- en samenredzaamheid

P1-K1-W2 Werkt verbindend samen met naastbetrokkenen en andere zorgverleners

P1-K1-W3 Biedt zorg in de woonsituatie

P1-K1-W4 Begeleidt een individu of een groep zorgvragers bij dagelijkse activiteiten

De leermiddelen uit de serie Traject V&V zijn bestemd voor de opleiding Verzorgende IG (niveau 3) en de opleiding Mbo-Verpleegkundige (niveau 4). Door de thematische opbouw is Traject V&V geschikt voor alle onderwijsvormen en alle leerwegen, past daarnaast in verkorte trajecten en sluit aan bij elke leerstijl. De leerstof is opgebouwd uit: theorie, praktijksituaties en beroepsvaardigheden. Je kunt starten vanuit de theorie of vanuit een (gesimuleerde) praktijksituatie. Wat voor jou het beste werkt.

De **theorie** bevat alle basiskennis en achtergrondinformatie bij het betreffende werkproces en bevat veel voorbeelden uit de beroepspraktijk. De verwerkingsopdrachten sluiten aan bij de leerstof in de theorieboeken.

De **praktijksituaties** zijn realistische beschrijvingen van situaties uit de beroepspraktijk, inclusief opdrachten gekoppeld aan houdingsaspecten, vaardigheden en kenniselementen.

De **beroepsvaardigheden** bevatten opdrachten voor het stapsgewijs aanleren van instrumenteel-technische en sociaal-agogische vaardigheden.

Het complete aanbod van Traject V&V bestaat uit:

- theorieboeken met een heldere en gestructureerde uitleg over de benodigde vakkennis, verduidelijkt met veel praktijkvoorbeelden;
- werkboeken met verwerkingsopdrachten, toepassingsopdrachten en evaluatie of reflectieopdrachten;
- digitale omgeving met ondersteunend materiaal voor zowel student als docent.

Wil je weten welke materialen er nog meer beschikbaar zijn bij Traject V&V?

Kijk dan op: www.thiememeulenhoff.nl/trajectvenv

Auteurs:

C.M. Broeshart
E.C.A. van Diepen
M.L. de Jager
P.A.M. Mocking
H. van Sommeren
M.M.J.F. Wijdeveld

Onder redactie van:

C.A. Abrahamse
M.H.A.J. Gloudemans

9 789006 910551